

Karl May *Der Schatz im Silbersee* című regényének adaptációról és fordításairól

Nagy Tünde

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem

E-mail: nagytunde@uni.sapientia.ro

<https://orcid.org/0000-0002-5969-7768>

Kivonat: A tanulmány Karl May *Der Schatz im Silbersee* inter- és intralingvális könyvadaptációit és fordításait vizsgálja. Betekintést nyújt a német nyelvű adaptációkba, valamint a magyar fordításokba és átdolgozásokba. A két német kiadás (1930, 1952) között több különbség is megfigyelhető, amelynek oka a feltételezett célközönségben (is) keresendő: az 1930-as kiadás, akárcsak az eredeti, fiatal felnőtteket szólít meg: erre utalnak a Karl May stílusára jellemző (és ebben a műben megőrzött) bonyolult mondatstruktúrák és szókapcsolatok, a régies és emelkedett írásmód, az ismétlések, az idegen nyelvi (spanyol, indián, szász) elemek. A későbbi kiadás ezzel szemben gyermekek számára készült; ennek következtében egyszerűsödnek a mondatstruktúrák és szókapcsolatok, sok esetben feloldódnak az ismétlések, valamint helyenként modernizálással és konkretizálással találkozunk. A művet Szinnai Tivadar (1964), illetve Ossik János (2012) fordította magyarra – a célközönség gyermekek (Szinnai) és fiatal felnőttek (Ossik). Bár számottevő különbség van a két fordítás között, az alkalmazott fordítói stratégiák hasonlóak (mindkét fordításra jellemző a honosítás és idegenítés, és ebből adódóan a kihagyás, összevonás, betoldás és kompenzálás).

Kulcsszavak: adaptáció, fordítás, Karl May, fordítói stratégiák

1. Bevezetés

A jelen tanulmányban Karl May *Der Schatz im Silbersee* intra- és interlingvális (magyar nyelvű) fordításait és adaptációit vizsgálom. A mű adaptált verzióinak és magyar átdolgozásainak/fordításainak vizsgálata igazi kihívás, figyelembe véve, hogy Karl May a művet a XIX. század végén írta, terjedelme meghaladja a 600 oldalt, valamint, hogy az intra- és interlingvális fordítások között több évtized telt el.

A regényről dióhéjban: a *Der Schatz im Silbersee* a vadnyugaton játszódó igazi indiánregény, ahol a jó és a rossz harca végül a jó győzelmével zárul. Szerep-

lői a Karl May regényekből jól ismert vadászok és harcosok, Old Shatterhand, Old Firehand, valamint Droll néni, akik barátaik (pl. Tutajos Tom, Bicegő Frank, Púpos Bill, Nyakig láb Jimmy) és az indiánok (Winnetou, Kis Medve, Nagy Medve) segítségével harcolnak a banditák ellen (kornel és társai), majd további kalandokba keverednek a különböző indiántörzsek (utahok, apacsok), valamint az indiánok és a fehér emberek közti feszültségeknek köszönhetően. A történet az Ezüst-tónál zárul, amely bár végképp magába zárja a régi legendás kincseket, színhelye marad a különböző indiántörzsek (utahok, timbacsák, navajók), valamint az indiánok és a fehér emberek közötti békekötésnek és a fehér ember terjeszkedésének is (bányászati elindítása a fehér ember által).

A regény adaptációinak és fordításainak vizsgálata betekintést nyújt azokba a stratégiákba, amelyek során a mű elérhetővé válik a (német, magyar) célközönség számára. Elemzésem kvalitatív jellegű, és arra keresi a választ, hogy mennyire különböznek a német nyelvű adaptációk az eredeti műtől (mit hagynak ki, mit őriznek meg a későbbi kiadások), illetve hogy a magyar átdolgozás és fordítás/adaptáció esetében milyen stratégiákat alkalmaz a fordító. Feltételezem, hogy a fordítás/adaptáció szkoposzt (célját) jelentősen befolyásolja nemcsak a kiadói szándék, hanem a fordítónak a célnyelvi közönségről alkotott képe is. Ennek fényében vizsgálom a művek közötti hasonlóságokat és különbségeket, különös tekintettel a magyar regényekre, amelyek nagymértékben eltérnek egymástól. Miután röviden ismertetem a fordítás-adaptáció (és átdolgozás) viszonyát, valamint a gyermekirodalom és az ifjúsági irodalom jellemzőit, példákkal érzékeltetem a német nyelvű adaptációk közötti hasonlóságokat és különbségeket, valamint a magyar nyelvű fordítások és adaptációk jellemzőit, az alkalmazott stratégiák alapján.

2. A fordítás és az adaptáció fogalma

A fordításról való diskurzusban az adaptáció hagyományosan elkülönítve jelenik meg a fordítástól. Amíg a fordítást tartalmában, hatásában és formájában egyenértékűnek tekintik a forrásnyelvi szöveggel, az adaptációt a forrásnyelvi szöveg olyan átdolgozásának tartják, amely nem tekinthető egyenértékűnek a fordítással, azáltal, hogy gyakran meghamisítja vagy megcsonkítja az eredeti szöveget (Vándor 2007). A fordítás és adaptáció értelmezése és szétválasztása ugyanakkor nem egyszerű feladat, hiszen minden fordítás adaptáció is egyben (Oittinen 2000).

Munkája során a fordító nemcsak fordít, hanem egyben adaptál is, a nyelvi és kulturális különbségekből adódóan, illetve azoknak a normáknak és előírásoknak köszönhetően, amelyek nem feltétlenül a fordító személyes döntéseiből fakadnak, és amelyek elkerülhetetlenné teszik mind a szűkebben, mind a tágabban értelmezett adaptációt. A szűkebb értelemben vett adaptáció – pragmatikai adaptáció (Klaudy 2003), lokális adaptáció (Vándor 2007) – előfordulása olyankor figyelhető meg, amikor a forrásnyelvi (FNY) és célnyelvi (CNY) kulturális kontextus eltér egymástól. Ilyen a reáliák esete, ahol a fordító változtatásokat hajt végre, a célközönség

igényének megfelelően. A szűkebb értelemben vett adaptációval szemben, amely lokális és csak bizonyos helyeken figyelhető meg a szövegben, a tágabb értelemben vett adaptáció – globális adaptáció (Vándor 2007) – esetén a fordító a szöveg egészét érintő változásokat végez. Ennek okai különbözőek lehetnek (pedagógiai megfontolások, a vélt célközönség életkora és feltételezett befogadókészsége, ideológiai megfontolások, a kiadói vagy fordítói szándék); mindkét esetben az adaptáció intralingvális (forrásnyelvről forrásnyelvre, pl. egy forrásnyelvű szöveg átírása színdarabra vagy filmre) és interlingvális (forrásnyelvről célnyelvre) is lehet.

A kiadó szándékának, valamint az adott kor elvárásainak megfelelően az adaptáció lehet olyan nagy mértékű, hogy az már inkább átdolgozás, semmint fordítás. A magyar gyermekirodalom fejlődését illetően, például, Farkas és Seres (2017) megjegyzi, hogy kezdetekben (XIX. század) a fordítások inkább (nem feltétlenül gyermekek számára írt) világirodalmi művek átdolgozásai voltak és erősen magyarázó hatással bírtak. Később, az osztrák önkényuralom visszatérése következtében az angolszász és német irodalmi regények fordítása kerül előtérbe, majd a szovjet hatás nyomja rá a bélyegét a gyermekirodalom fordítására (ez utóbbi abban is megnyilvánul, hogy a vallásos elemeket, valamint a német felsőbbrendűsége vonatkozó részeket elhagyják a fordításokból). Farkas és Seres (2017: 76) megjegyzi, hogy napjainkban az idegenítés fele tolnak el a fordítások, és határozottabban elkülönülnek a fordítások és az átdolgozások.

A fordítás/adaptálás során a fordítónak sokszor választania kell, hogy a honosítás (célnyelvi kultúra fele közelítő stratégiák) vagy az idegenítés elvét követi (amikor is a fordító minél inkább igyekszik megőrizni az idegen elemeket). Míg a honosítás esetében a fordító arra törekszik, hogy a műfordítás könnyen befogadható legyen a CNY-i közönség számára, az idegenítés esetében a fordító nem egyszerűsít és „tisztogat”, nem told be magyarázatokat a szövegbe. Annak értelmében, hogy inkább honosít vagy idegenít, a fordító olyan stratégiákat alkalmaz, mint az átalakítás, a kihagyás, a bővítés, az aktualizálás vagy a modernizálás, esetleg az archaizálás.

Jellegét tekintve, a fordítás és adaptáció kommunikáció a forrásnyelvi kultúra és a befogadó közönség (és kultúra) között. Munkája során a fordító „párbeszédet folytat” a forrásnyelvi mű feltételezett szándékával, a kiadó igényeivel, és nem utolsósorban a feltételezett befogadói közönségről kialakult képpel. Ezért a fordítás vizsgálata során az elsődleges kérdés nem az, hogy hogyan fordítanak le valamit, inkább, hogy miért fordítják/adaptálják úgy, ahogy? (Oittinen 2000).

3. Gyermekirodalom és ifjúsági irodalom

Mielőtt rátérünk a gyermekirodalom, valamint az ifjúsági irodalom esetében alkalmazott stratégiákra, szükséges jellemzőiket röviden ismertetnünk. McDowell (1973) (idézi Hollindale 1997) a gyermekirodalom jellemzőit a következőképpen foglalja össze: a történetek általában rövidebbek, sok cselekvéssel és párbeszéddel,

viszonylag kevés leírással, a főszereplők gyermekek, jellemző rájuk egyfajta morális érték, ami hiányzik a felnőtt irodalomból, hangulatuk optimista, vidám, nyelvezetük gyermeki, a cselekmény vonala egyszerű és jól meghatározott, a történetek fantáziával, varázslattal és kalandokkal vannak megfűszerezve. McDowell ezeket a jellemzőket tendenciaként fogalmazza meg, ami azért is fontos, mert hasonló jellemzőkkel az ifjúsági vagy felnőtt irodalom esetén is találkozhatunk. A gyermekirodalommal foglalkozó tanulmányok (pl. Klingberg 1986, Hollindale 1997, Oittinen 2006, Lathey 2013, Nikolajeva 2005, Van Coillie 2020, Alvstad 2018) további jellemzőket említenek meg, mint amilyen a kettős olvasói közeg (felnőttek írják gyermekek számára), a kulturális adaptáció, az ideológiai manipuláció, a szóbeliség (a gyermekirodalmat gyakran felnőttek olvassák fel a gyermekeknek), valamint a szöveg és a képek közötti összhang. A szereplők inkább egyoldalúak, semmint összetettek, a történetvezetés lineáris, és többnyire a cselekmények sorozatán, nem pedig a szereplők fejlődésén van a lényeg (Nikolajeva 2005). A gyermekiség fogalmát elemezve Hollindale (1997) úgy véli, hogy ez a gyermekirodalom meghatározó eleme, olyan módon, hogy a szöveg gyermeki jellege és a gyermek mint célközönség, kölcsönösen hatnak egymásra a mű befogadása során.

Az ifjúsági irodalom megkülönböztetése a gyermekirodalomtól csak pár évtizedes múltra tekint vissza, hiszen sokáig a tinédzser vagy fiatal felnőtt megnevezés mint célközönség nem létezett. Megjelenését az 1940-es évekre, főként a II. világháború utánra teszik (addig csak a gyermek- és felnőtt irodalmat különböztetik meg), amikor a tinédzser és fiatal felnőtt mint fogalom megjelennek és bekerülnek a közhasználatba. Az ifjúsági irodalom behatárolása nem mindig könnyű feladat, bár vannak szempontok, amelyek meghatározó jellegűek; Nilsen és Donelson (2009), valamint Makowska (2019) több jellemzőjét is felsorolja az ifjúsági irodalomnak: legtöbbször a főhős szempontjából látjuk a történetet, megjelenik a felnőtté válás problematikája, a főhős ragaszkodik ahhoz, hogy gondjait maga oldja meg. Stílusát tekintve, az ifjúsági irodalom olyan mondatszerkezeteket preferál, amelyek átláthatóak és erősen tagoltak, viszonylag rövidek és célratorók (Sohár 2021). A korhatárt illetően ezt a fajta irodalmat jellegzetesen a 12–18. életkor közé teszik, a felső korhatár viszont egészen 25 éves korig is tolódhat.

Az ifjúsági irodalom fontos szegmensét képezik azok a művek is, amelyeket a szerző eredetileg felnőtteknek szánt. Megemlíthető ebből a szempontból Maureen Daly *Seventeenth Summer* című regénye, amit bár sokáig tinédzsereknek, illetve fiatal felnőtteknek szánt műnek tartottak, Daly szerint a regény felnőtteknek szól. Hasonlóképpen, John R. Tunis az *Iron Duke* 1938-ban megjelent regényére úgy tekintettek, mint fiatalok számára íródott műre, holott ezt a szerző felnőtteknek szánta (Cart 2010). Ebbe a kategóriába sorolható Karl May *Der Schatz im Silbersee* című regénye is, elbeszélői stílusából, nyelvezetéből, és nem utolsósorban a történetvezetés bonyolultságából adódóan. Ezek arra engednek következtetni, hogy az eredeti mű az ifjúság és akár érettebb korosztály számára (is) íródott, magyar átdolgozásuk és fordításuk viszont gyermekek (Szinnai Tivadar), és fiatalabb vagy akár érettebb felnőttek (Ossik János) számára készült.

A fordítói stratégiákat illetően elmondhatjuk, hogy mind a gyermekirodalom, mind pedig az ifjúsági irodalom esetében a fordító az adott kor normáihoz és a célközönségről alkotott képhez próbál igazodni, és ezáltal adaptál. Klingberg (1986) öt adaptációs stratégiáról beszél a gyermekirodalom fordítása esetén. Ezek a kulturális kontextus adaptációja, a nyelvi adaptáció, a modernizáció, a „tisztítás” és a rövidítés. A kulturális adaptáció során a fordító több stratégiával is élhet: meghagyja az idegen elemet a szövegben és magyarázatot fűz hozzá, behelyettesíti egy megfelelő / ehhez kötődő CNY-i elemmel, kihagyja vagy beülteti a CNY-i kultúrába; nyelvi adaptáció esetén egyszerűsítheti a mondatok szerkezetét, igéssíthet, kihagyhat bizonyos elemeket (mint a nyelvi képek, metaforák). Ugyanakkor, a fordító az elavult nyelvhasználatot vagy régi tárgyak megnevezését helyettesítheti modern kifejezésekkel (modernizáció), illetve olyan tárgyakkal, amelyekkel a célközönség valamilyen módon azonosulni tud.

Shavit (1981) rámutat arra, hogy a gyermekirodalmat érintő változtatások (a szöveg szándékos manipulációja) többnyire két okból kifolyólag történnek: az első a társadalmi és pedagógiai normák, amelyek meghatározzák, hogy mi a megfelelő és hasznos a gyermekek számára, a második a cselekmény, a leírások és a szöveg adaptációja, a célközönség feltételezett olvasási és megértési készségeinek megfelelően. Bár egyik megfontolás meghatározóbb lehet a másiknál, akár együtt is létezhetnek és kiegészíthetik egymást, illetve ellent is mondhatnak egymásnak, ezáltal zavart keltve az értelmezésben. Annak ellenére, hogy gyermekirodalom fordítása során egyszerűsítés történik, mind a cselekményt, mind pedig a szereplőket illetően, lehetőséget is ad arra, hogy az eredeti művet a gyermekek számára kreatív módon átültessük (Lathey 2013). Ehhez viszont szükséges, hogy munkájuk során a fordítók saját gyermeki énjüket kivetítsék egy képzelte célközönségre, beleértve annak feltételezett érdeklődését, reakcióit, tudását és olvasási készségét (Klingberg 1986).

Ellentétben a gyermekirodalommal, amely jól elkülöníthető a felnőtt irodalomtól, és ennek következtében a fordítási stratégiák is, felmerül a kérdés, hogy ez mennyire mondható el az ifjúsági irodalomról? Sohár (2021) szerint, két, egymással ellenkező vélemény különíthető el az ifjúsági irodalom fordítási stratégiáit illetően. Az egyik, amelyik úgy találja, hogy az ifjúsági irodalom fordítása nem tér el más irodalom fordításától (és amely szerint a fordítónak azt a stílust és regisztert kell követnie, amely a FNY-ben szerepel, figyelembe véve azokat a szűrőket, amelyek befolyásolják a munkáját, köztük a kiadó megkötései, valamint a fordítóban a műről és a célközönségről kialakult kép). Ezzel szemben, létezik az a szemlélet is, hogy bizonyos dolgokra különösen oda kell figyelni a fordításnál, mint pl. az érzékeny témák átadása (a másság, politika, halál kérdése), a nyelvhasználatra, ezen belül is a szlengre, hogy hiteles legyen (ez különösen fontos, hiszen a szóhasználat gyakran elavul), valamint arra is, hogy szép magyar szöveg kerüljön a célközönség kezébe. Ez utóbbi gyakran a CNY-i szöveg felülstilizáltságához vezet (Sohár 2021).

4. Karl May: *Der Schatz im Silbersee*. A regény és adaptációi

Karl May *Der Schatz im Silbersee* című regénye könyv formátumban 1894-ben jelenik meg, a Die Union Deutsche Verlagsgesellschaft kiadásában. A könyv keménykötésű, 16 fejezetet foglal magába, és 16 egész oldalas illusztráció díszíti.

Megjelenése óta több intralingvális (és intraszemiotikus) adaptációval is találkozunk: 1964-ben megjelenik a mű alapján készült film, majd 1968-ban, hangjáték formájában, a mű rövidített változata (EUROPA kiadó) (2021-ben a Libri Vox kiadásában újabb hangjáték jelenik meg, ezúttal az eredeti műről). Az eredeti mű alapján újabb könyvkiadások jelennek meg: először 1930-ban, majd 1952-ben a Karl May Verlag kiadja a művet *Der Schatz im Silbersee. Erzählungen aus dem Wilden Westen* címmel.

A továbbiakban ebbe a két kiadásba szeretnék betekintést nyújtani, előtte azonban szükségesnek találom Karl May írói stílusát röviden ismertetni.

Összességében nézve, Karl May művének ismertetőjele a mondatszerkezetek bonyolultsága, a helyenként körülményes megfogalmazás, az ismétlés és a redundancia. Figyelembe véve, hogy May a regényt a tizenkilencedik század végén írta, jellemző rá nemcsak a régies írásmód, de bizonyos archaikus szavak, mint amilyen a *Huzza* (hurrah), *Egad* (oh, God!), *Zounds*, valamint a magázás régies változata is (*Ihr helyett Euer*).

Karl May a műben gyakran ismétél és magyaráz, sokszor azt is, ami magától értetődő, és ez gyakran redundanciához vezet, például *so laut und drohend ausgesprochen wird, wie es hier der Fall war, ahol a wie es hier der Fall war* → ‘ahogyan itt is történt’ kimarad mind az adaptált változathoz (1952-es kiadás), mind pedig a fordításokból. Gyakoriak a formális hangvételű kollokációk, pl. a *schienen, wie gelegentliche Äußerungen verrieten ihre gegenseitigen Verhältnisse genau zu kennen* megfogalmazást mindkét német kiadás egyszerűsíti → *schienen sich, wie gelegentliche Äußerungen verrieten, genau zu kennen*, ‘úgy tűnt, ismerik egymást’. A mű további jellegzetessége, hogy nyelviileg sokszínű – gyakoriak benne nemcsak az angol szavak, különösen felkiáltásokban és szitkozódásokban, mint pl. *All devils! Heavens! Behold! All lightnings!*, illetve bizonyos szereplők szóhasználatában (pl. a kornel esetében, *Hört, boys, eine Wette habe ich gewonnen*), hanem spanyol és indián (tonkawa) mondatok is. Ugyanakkor, erőteljesen jelen van a szász vonal, (több szereplő, Old Firehand, Droll néni és Hobble Frank is beszél németül, Old Firehand és Droll néni pedig szász dialektusban kommunikálnak egymással), valamint a német nyelv különböző variációi, köztük a német pidzsin is.

Sutcliffe (1998) szerint Karl May művében a különféle nyelvi variációk egyrészt arra hivatottak, hogy megkülönböztessék a jó fiúkat a rossz fiúktól (a regényben, minél folyékonyabban és fennköltebben beszél valaki egy nyelvet, annál több kvalitással bír), valamint azt a célt is szolgálják, hogy a western mint műfajt, közelebb hozzák a német közönséghez. Ezek a nyelvi variációk, bár mindkét német adaptációban megmaradnak, a fordításokból többnyire eltűnnek – azt is mondhatjuk, hogy annak ellenére, hogy a fordítások részben visszaadják Karl May regé-

nyének többnyelvűségét, különösen az angol szavakat illetően, amelyek mindkét regényben visszaköszönnek, az a nyelvi és kulturális kavalkád, amely az eredeti művet jellemzi, többnyire elveszik.

A két német kiadásra visszatérve, több hasonlóságot is felfedezhetünk bennük: eltűnik a Karl May művére jellemző régies írásmód (az archaikus *th*, pl. *thut*, *gethan*, *Thüre*), illetve megfigyelhető lexikai szinten bizonyos szavak kicserélése (a már elavult vagy kevésbé használt szavak esetében, pl. *veritable* → *echt*, *arrangieren* → *rechnen*, *retirieren* → *flüchten*). Mindkettő törekszik az egyszerűsítésre, amely a részletek kihagyásában, a leírások egyszerűsítésében nyilvánul meg. Továbbá, egyik kiadásban sem találunk képeket (az 1952-es kiadásban található egy vadnyugatot ábrázoló térkép).

Ennek ellenére, összességében nézve elmondható, hogy az 1930-as kiadás jobban ragaszkodik a FNY-i szöveghez. Példaként szolgálnak erre az alábbi példák: a (2) példa, a konkretizálástól (*antwortete* → *rief*), illetve a vonatkozó névmás kicserélésétől eltekintve (a *welcher*, *welches*, *welche* a *der*, *die*, *das* vonatkozó névmáshoz képest régiesnek és elavultnak tűnik vö. Pfeffer 1973), majdnem szó szerint megegyezik az eredetivel. A (3) példa viszont (1952-es kiadás) modernizálja és egyszerűsíti is a mondatot.

- (1) Es ist nichts, *Ladies und Meschschurs antwortete ein sehr anständig gekleideter Herr, welcher soeben auch aus seiner Kabine getreten war.* (May 1894)
- (2) Es ist nichts, *Ladies und Meschschurs, rief ein sehr anständig gekleideter Mann, der soeben auch aus seiner Kabine getreten war.* (May 1930)
- (3) Es ist nichts, *Ladies and Gentlemen, rief ein gut gekleideter Mann, der soeben auch aus seiner Kabine getreten war.* (May 1952)

A kihagyás és ennek következtében az átalakítás nagyobb mértékben jellemző a későbbi kiadásra. Megfigyelhető például, hogy míg az (5) mondat csak a kihagyás eszközével él, a későbbi kiadásnál a kihagyás a betoldással együtt van jelen (*fragen ängstlich* – ‘kérdézték félenken’), amely részben a jelentést is megváltoztatja.

- (4) Das Gebrüll war auch unter Deck in den Kajüten gehört worden. Es kamen mehrere Damen unter lautem Geschrei herauf *und erkundigten sich nach der Gefahr, die ihnen drohe.* (May 1894)
- (5) Das Gebrüll war auch unter Deck in den Kajüten gehört worden. Es kamen mehrere Damen unter lautem Geschrei herauf. (May 1930)
- (6) Das Gebrüll war auch in den Kajüten gehört worden. *Mehrere Fahrgäste fragten ängstlich, was geschehen sei.* (May 1952)

Kihagyás mellett összevonással is gyakran találkozunk, illetve a kettő gyakran együtt fordul elő. A (7) példa jól szemlélteti a Karl May stílusára jellemző gyakori ismétlést, olykor redundanciát – *das Feuer meiner Büchse, von meiner Hand*

geleitet ‘a fegyverem tüze, amelyet kezem irányít’ (szó szerinti fordítás); ezt feloldja az 1952-es kiadás (lásd alább). A redundancia feloldását sikerült a fordításban is megoldani – ‘a fegyvereim és két öklöm’ (Ossik) – amely, bár többletjelentést eredményez, szintén leegyszerűsíti a szerkezetet.

- (7) Ich habe Euch meinen wirklichen Namen gesagt. Old Firehand aber werde ich von den Westmännern genannt, *weil das Feuer meiner Büchse, von meiner Hand geleitet*, stets ein verderbenbringendes ist. (May 1894)
- (8) Ich habe Euch meinen wirklichen Namen gesagt. Old Firehand heiße ich bei den Westmännern, *weil meine Büchse jedem Feind Verderben bringt*. (May 1952)

Jellemző továbbá a jelzős szerkezetek összevonása, illetve egyszerűsítése, főként az 1952-es kiadásban, de a korábbiakban is, pl. *rief mit erschrockener, heftig gellender Stimme* → *rief erschrocken; in leisem Tone* → *leise; dieser brüllte in wütendem Tone* → *der aber brüllte; die seinen folgten ihm wie Hunde, welche Prügel bekommen haben* → *die Seinen folgten ihm wie geprügelte Hunde*.

Az 1952-es kiadásban gyakori a konkretizálás, pl. *antwortete der elegante Fremde* → *versicherte der Fremde, er holte abermals aus* → *der Cornel holte abermals aus*. Ez a kiadás abban is különbözik a korábitól, hogy helyenként betoldással – magyarázatként szolgáló részekkel – is találkozunk; példa erre az utasszállító hajó leírásáról szóló rész, amely eseteli, hogy régebben az utasszállító hajók másképp néztek ki. Külön említést érdemelnek az idegen nyelvű szavak és kifejezések – ezeket mindkét mű megőrzi, helyenként rövidített formában.

Végezetül elmondható, hogy létezik a műnek gyermekek számára kiadott verziója is, amelyet 2020-ban az Arena kiadó jelentet meg; ez a kiadás viszont nemcsak nagyon lerövidíti a történetet (az egész szöveg terjedelme 72 oldal, több oldalas képekkel), de át is írja (bizonyos szereplők, akik felnőttek az eredeti műben, itt gyermekek még) – ezért ezt a kiadást a jelenlegi dolgozat figyelmen kívül hagyja.

5. *Der Schatz im Silbersee* magyar fordításai és adaptációi

Karl May művének magyar nyelvű adaptációja/átdolgozása *Az Ezüst-Tó Kincse* 1964-ben meg először (az elemzés alapjául a 2016-os, javított kiadás szolgált), a Könyvmolyképző Kiadótól; a könyv Szinnai Tivadar munkája, tizennégy fejezetet foglal magába és több, Csergezőn Pál által készített képi illusztrációval van ellátva. Ez a kiadás jelentősen különbözik a 2012-ben, Karl May halálának 100. évfordulóján, a Duna International által kiadott műtől, amely Ossik János fordítása. A művek elemzése során (a forrásnyelvi szöveget az 1894-es német kiadás képezte) arra a következtetésre jutunk, hogy nemcsak terjedelemben (Szinnai Tivadar fordítása mintegy egynegyede az eredeti műnek), de jellegükben is nagyon különböznek. Ennek oka többek között annak tulajdonítható, hogy különböző célközönség szá-

mára készültek: míg Szinnai Tivadar Karl May regényét gyermekek számára fordítja, adaptálja és dolgozza át, Ossik János munkája fordítás és adaptáció, a célközönség pedig fiatal(abb) felnőttek.

További különbség, hogy Ossik János próbál igazodni az eredeti műhöz, mind nyelvileg, mind pedig tartalmilag, ami már a tartalomjegyzékben is megmutatkozik. Ossiknál 15 fejezetet találunk (16 az eredetiben), a Szinnai-féle fordításban csak 14 fejezet van. Míg Ossiknál a címek többsége szinte szó szerint megegyezik az eredetivel, Szinnainál a címek is jobban eltérnek, pl. *Die Tramps* (2. fejezet) fordításai *A csavargók* (Ossik), illetve *Az Ördög nem alszik* (Szinnai), vagy a *Der Vergeltung entronnen* (4. fejezet) megfelelői *A megtorlás elmarad* (Ossik), illetve *A vadon törvénye* (Szinnai). Továbbá, az Ossik-féle fordításban nem találunk képeket vagy illusztrációkat.

Ossik János fordításáról elmondható, hogy kettős jellegű. Egyrészt, a regény igyekszik meghagyni a Karl May művére jellemző fennkölt, részletező stílust. Ahol a szöveg megengedi, archaizál, és emelkedett hangvételi megfogalmazással él, amely mind a szavak, mind a szószervezetek szintjén megmutatkozik. Olyan régies és választékos szavakat és szókapcsolatokat találhatunk a regényben, mint *alkalmasint*; *titulus* (*Old Firehand* *titulus*); *publikum*; *padozat*; **módfelett** *ígéretes*; *a szemüveges emberke [...]* **ismereteit bizonyára a könyvekben való bűvárokodással szerezte**; *az utasokat, akik lelkesen cserélték ki gondolataikat*; *az ötlet általános tetszést aratott*; *derekas összeg, amit szívből üdvözlünk*. Megfigyelhető továbbá a *tetszik* szó használata *tűnik* értelemben több helyen is, pl. **úgy tetszett, nem hord fegyvert magánál, úgy tetszett, néhány pillanat múlva a tragédia beteljesedik**.

Másrészt, Ossik igyekszik feloldani a bonyolult mondat szerkezeteket, helyenként mondatokat, passzusokat hagy ki, illetve von össze. Példa erre a (10) mondat, amelyben kihagyást, összevonást, és behelyettesítést is találunk; a hosszas jelzős szerkezetet, leírást, Ossik teljes mértékben lerövidíti, pl. a *magabiztos* 'selbstbewußtes' és *büszke* 'stolzes' mosolyt *futó mosollyá* alakítja át. A jelzők, amelyek *Old Firehand* jellemvonásait is tükrözik, kimaradnak, de *Old Firehand* jellemvonásai sejtetve vannak az antonim fordítás során. Azáltal, hogy a fordító a kérdést nemleges válasszá alakítja át, a szereplő határozottságát és magabiztosságát sugallja. Szerkezetileg nézve, a választott fordítói stratégiák (kihagyás, összevonás, behelyettesítés, antonim fordítás) által sikerül feloldani a bonyolult mondat szerkezetet, az eredmény pedig a könnyebb olvashatóság.

(9) Meint Ihr? Fragte Old Firehand, *indem er ein selbstbewusstes, doch gar nicht stolzes Lächeln über sein Gesicht zog.* (May 1894)

(10) – Ne higgye – mondta Old Firehand, *futó mosollyal.* (Ossik 19)

Míg Ossik Jánosnál a kihagyás és összevonás eszközként szolgálnak arra, hogy a mondatok bonyolultságát feloldják, Szinnai Tivadar fordítása esetében teljes mértékű átdolgozásról beszélünk. Lévén, hogy a célközönség gyermekek, Szinnai szabadon bánik a szöveggel, helyenként átírja a történetet, kihagy jeleneteket és sze-

replóket is. Ennek ellenére a cselekmény fő vonala nem változik, és sikerül a kihagyások ellenére is olyan részleteket megőriznie, amelyek színfoltját képezik a regénynek (pl. Nyakigláb Jimmy versekben beszél – verselését a fordító ötletesen átülteti a regénybe, továbbá sikerül visszaadnia a ruházatok, tájképek jellegzeteségeit is). A regény terjedelme és stílusa merőben más világot tár elénk: Szinnai a mondat szerkezetek bonyolultságát teljes mértékben feloldja, több esetben inkább összefoglalja a mondanivalót, összevon. A szóválasztás is közelebb áll a gyermekek világához, mint az Ossiké: a következő megfogalmazások: *Old S. nagyon főzi, hogy tartson vele; ravsasz kópé; ipse; muris lenne, ha győznék* arról árulkodnak, hogy a fordító igyekezett a regény világát minél közelebb vinni a gyermekek szóhasználatához (erről tanúskodnak az indiánnevek közötti eltérések is, a *großer Fuß, Springender Hirsch, der alte Donner* magyar megfelelői: *Nagy Láb* (Ossik) – *Roppantláb* (Szinnai), *Ugró Szarvas* (Ossik) – *Szökkenő Szarvas* (Szinnai), illetve *Hullámzó Mennydörgés* (Ossik) – *Csattanó Villám* (Szinnai). Ezeknek a neveknek képi jellege erőteljesebb a Szinnai Tivadarnál: lévén, hogy gyermekek a célközönség, olyan neveket választ (ahol a lehetőség is engedi), amelyek megragadják a gyermekek figyelmét.

A stílusbeli és terjedelembeli különbségek ellenére, a két fordításban fellelhető stratégiák között sok hasonlóságot is találunk. Mindkét fordító él a honosító és idegenítő stratégiákkal. Bár összességében nézve elmondható, hogy Szinnai többnyire honosít (ami az idegen szavak írásában is megmutatkozik, pl. *kornel* (*cornel* helyett), *milord* (*mylord* helyett) stb., mindkét regényben fellelhetőek a Karl May által olyan gyakran használt angol szavak (pl. *well, all right, Sir* stb.). Azáltal, hogy nagyobb mértékben igazodik az eredeti műhöz, Ossik jobban idegenít, nála a szitkozódások esetében is gyakran megmaradnak az angol szavak:

- (11) *Heavens! Was ist das? Welch eine Bestie steckt in diesem Kasten?* (May 1894)
- (12) – *A teremtésit!* Hát ez mi? Miféle vadállatot szállítanak ebben aládában? (Szinnai 16)
- (13) – *Heavens! Micsoda bestia lapul itt a fedélzeten?* (Ossik 13)

A honosító és idegenítő stratégiákkal a fordítók nem mindig élnek következetesen: a *Drink* szót például Ossik hol *italnak* fordítja, hol pedig meghagyja (lásd (16), (19) példamondatok); honosító megoldása – *egy italtra* – kissé szokatlan hat, valószínűleg a határozatlan névelő használata miatt (is). Szinnai itt mindkét esetben honosít. A reáliák esetében is előfordul, hogy egyszer honosítva, máskor idegenítve jelennek meg, pl. *der große Manitou* ‘Nagy Szellem – Manitou’ (mindkét fordításban).

- (14) *Es wurde um den sogenannten Drink gespielt.* (May 1894)
- (15) Nem pénzre játszottak, hanem *pálinkába*. (Szinnai 5)
- (16) Úgynevezett *egy italtra* játszottak. (Ossik 6)

- (17) Jedenfalls hatten sie schon manchen *Drink* gethan. (May 1894)
 (18) Barna arcuk tüzelt: kívülről a nap hevítette, belülről meg *a szesz*. (Szinnai 6)
 (19) Bizonyára túl voltak már néhány *drinken*. (Ossik 7)

A reáliákat mindkét fordító hellyel-közzel megőrzi, pl. Ossiknál megjelenik a *cunitakaró*, *belladonna*, a *lapping* és *karnickel*. Szinnai Tivadar többnyire magyarosít, de nála is megmarad egy-két idegen eredetű kifejezés: példa erre a *squaw* ‘indiánfeleség’ kultúrelem, amelyet Szinnai következetesen meghagy, vagy a *hacienda* (Amerikában, a spanyol és portugál gyarmatosítás során kialakult nagybirtok). Megjegyzendő, hogy a Szinnai-fordítás esetében, az első kiadásban magyarázatokat találunk lábjegyzetként, a 2016-os kiadásban viszont ezek elmaradnak.

- (20) Dort war ihnen das Unglück passiert, dass die ausgebrochene Pferdeherde eines *Haciendero* bei ihnen vorübergestampft war. (May 1894)
 (21) [...]...egy *haciendáról* elszabadult ménés. (Szinnai 179)
 (22) [...] egyik *farmról* kitört valami megvadult ménés. (Ossik 311)
 (23) Wir stets Freunde des weißen Mannes, seiner *Squaw* und seiner Tochter. (May 1894)
 (24) – Tonkawa mindig barátja lenni fehér embernek, *squaw*-jának és leányának. (Szinnai 43)
 (25) – Megtartjuk a fehér embernek, *asszonyának* és lányának barátságát. (Ossik 58)

Mindkét fordításra jellemző a párbeszédék összevonása (nagyobb mértékben Szinnainál) és a kompenzálás. Ezekre a kihagyás főként a kihagyások miatt kerül sor: Szinnai Tivadar jelentős részeket hagy ki a fordításból, helyenként felcserélődnek a szereplők, és egy közlés nem mindig annak a szereplőnek a szájából hangzik el, mint az eredeti műben. Ugyanakkor kimarad a leírások nagy része, és előtérbe kerül a cselekvés és a szereplők közötti párbeszéd. Annak érdekében, hogy vissza tudja adni a kihagyott részek lényegét, Szinnai helyenként egész sorokat told be, illetve a mondatokat gyakran fatikus elemekkel, gesztusjelekkel toldja meg. Az alábbi mondatok részlet egy párbeszédéből a kornel és a néger között, amelyben a kornel arról kérdezi, hogy mit sikerült egy beszélgetésből kihallgatnia; a párbeszéd az eredeti műben is fellelhető beszélgetés összevonása, megtűzdelve kompenzálásként szolgáló betoldásokkal, gesztuselemekkel, (a dőlt részek hiányoznak nemcsak az eredeti műből, de az Ossik-féle fordításból is).

- (26) – *Meg-mu-tat-ta?* No, erre kíváncsi vagyok. (Szinnai 36)
 (27) – Hű, de ravasz kópé – *csapott a térdére a kornel*. [...] (Szinnai 37)

Bár Ossik János fordítása többnyire követi az eredeti szöveget, helyenként itt is megfigyelhető kompenzálás, ami főként a jelzős szerkezetek fokozásában mutatkozik meg, pl. *bemerkte der Anführer in gleichgültigem Tone* → jegyezte meg **csak**

ügy foghegyről; *so ist das Geld verloren*→**fújhatja** a pénzét; Ach was Kasten!→Ah, mi ez a **deszkaketrec** egy ilyen párducnak!; *Ihr habt gehört was dieser Bursche da zu mir sagt* →Hallotta, mit **gagyog** ez itt, mellettünk? Helyenként egész sort is átír a fordító a hatás fokozása kedvéért, pl. *wo er es hat, werden sie gewiß nicht suchen*→a föld alá mégsem dughatta. De kompenzálást találunk a szitkozódásoknál, illetve az indulatok kifejezésénél is, pl. *brauste der Besitzer des roten Kehlbarthes auf*→mennydörgött Brinkley; *rief er aus*→üvöltötte magából kikelve; *Entweder muß er fort, oder ich gehe*→a pokolba ezzel a döggel!. Ugyancsak kompenzálást találunk azokban az esetekben, ahol a nyelvi sokszínűséget nem tudja a fordító teljes mértékben visszaadni. Az alábbi mondat német (sziléziai) dialektusban hangzik el: hogy valamiképpen ennek a hangulatát megőrizze, Ossik kompenzál, így kerül a ‘vén nádi hegedűs’ a szövegbe.

- (28) [...] Dann aber oogenblicklich droff, den Kerl bei der Gurgel gepackt und ihm das Messer das Herz gesetzt. Haste mich begriffen, *alter Schneesieber?* (May 1894)
- (29) – Amint elterülsz a földön, ráugrasz, megmarkolod a torkát, és megkérdezed, ki győzött. Föl tudod végre fogni, hogy miről beszélek, *te vén nádi hegedűs?* (Ossik 366)

A kompenzálás olykor szokatlan megfogalmazásokat szül; ez különösen Ossik esetében figyelhető meg (pl. a (31) mondatban a ‘lenézetné magát’ kifejezés):

- (30) Oder ist jemand da, der nur einen halben oder gar nur einen Vierteldollar zahlen will? (May 1894)
- (31) – Vagy talán önök között akad valaki, aki fél, vagy ne is mondjam negyed dollárral *lenézetné magát?* (Ossik 15)

A kompenzálás részeként, vagy attól függetlenül, a betoldás is gyakori fordítói stratégia, pl. *käfig*→**deszkaketrec/nagy deszkaláda**; *mit einer eichkätzchenartigen Geschicklichkeit* →**mókust megszügyenyítő** ügyességgel, illetve az is előfordul, hogy egész sort told be a fordító, főként a viselkedések leírásánál, pl. ‘biztosította lelkesen a kapitány’ (Ossik).

Olykor a fordító teljesen átírja a mondat egy részét, amely során a közlés értelme megváltozik:

- (32) Es war nicht gesagt, ob der Tierbändiger dabei bewaffnet sein solle. (May 1894)
- (33) Senki sem kívánta a szelídötőtől, hogy fegyvertelenül lépjen be a ketrecbe. (Szinnai 22)
- (34) Természetesen az idomár nem fegyvertelenül szándékozott a ketrecbe lépni. (Ossik 26)

Érdemes végül említést tenni a versikék fordításáról is. A regény egyik szereplője, Nyakigláb Jimmy a verseléseiről híres, mondanivalóját többnyire rímekben fogalmazza meg: ezek visszaadása igazi kihívást jelent a fordítók számára. A verseléseket Ossik Jánosnak sikerül mindenhol visszaadnia, Szinnai Tivadarnak csak részben, a sok kihagyás miatt. A verselésekről példaként szolgál az alábbi vers és fordításai:

- (35) Wandelt der Aar in Gefielden der Lüfte – blickt er herab auf die Grüfte und Schlüfte denket mit Sehnsucht des Aases voll Däfte - ich aber schieße ihn tot in die Hüfte! (May 1894)
- (36) – Ó, te szegény *keselyű*-sorsod milyen keserű-szívem érted könnyen ont-lepuffantlak és pont. (Szinnai 89)
- (37) – *Sas madár bolyong légi tengeren, Mélyre tekint, talán prédára les. Fenn-nen röpköd, ám a sors nem kegyes, Mert célba talál pontos fegyverem* (Ossik 133)

Összehasonlítva elmondható, hogy mindkét megoldás ötletes és találó az adott helyzethez (egy madár lelövése a cél). Tartalmi megfeleltetés szempontjából Ossik János fordítása szöveghűbb (a dőlt részek lexikailag is ekvivalensek az eredetivel) és megőrzi a játékosságot is. Szinnai Tivadar fordítása, bár szavak szintjén jobban eltér az eredeti szövegtől, tartalmilag ekvivalens marad vele; külön dicsérendő, hogy Szinnainak a rímeket is sikerült megőriznie a fordítás során (*keselyű-keserű, ont-pont*).

6. Következtetések

A példák alapján a következő kép körvonalazódik Karl May *Der Schatz im Silbersee* intra- és interlingvális fordításait és adaptációit illetően: a német nyelvű adaptációk igyekeznek egyszerűsíteni Karl May nehézkes mondatszerkesztését és a jelzős szerkezeteket, különösen az 1952-es kiadás, amely nagyobb változtatások eszközöl. A két magyar fordítás/adaptáció között már jelentős az eltérés, hiszen amíg Szinnai átdolgozza a művet és a fordítási megoldásai szabadon és kreatívan adják vissza az eredeti mű tartalmát, Ossik fordítása, bár él az adaptáció eszközeivel, igyekszik hűen követni a forrásnyelvi szöveget. Megoldásaikat többnyire a fordító által feltételezett szándék, valamint a feltételezett célközönségről alkotott kép motiválják, ahogyan azt feltételeztem is. Végezetül elmondható, hogy az elemzés kvalitatív jelleggel bírt, azzal a szándékkal, hogy betekintést nyújtson Karl May művének világába, adaptációiba és fordításaiba/átdolgozásába. A példák többsége a regény első két fejezetéből származik; ahhoz, hogy tágabb képet alkothassunk mind az intra-, mind pedig az interlingvális adaptációkról és fordításokról, további (kvalitatív és kvantitatív) adatgyűjtésre és elemzésre is szükség lesz.

Irodalom

- Alvstad, C. 2018. Children's literature and translation. In: Gambier et al. (eds) *Handbook of Translation Studies*. Vol. I. 22–28.
- Cart, M. 2010. *Young Adult Literature: From Romance to Realism*. Chicago: American Library Association.
- Farkas N., Seres N. 2017. A magyar gyerekirodalmi fordítás történetének vázlatos áttekintése. *Fordítástudomány* 19. évf. 2. szám. 58–82.
- Hollindale, P. 1997. *Signs of Childness in Children's Books*. Stroud: Thimble.
- Klaudy K. 2003. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klingberg, G. 1986. *Children's Fiction in the Hands of Translators*. Lund: CKW Gleerup.
- Lathey, G. 2013. *Translating Children's Literature*. London: Routledge.
- Makowska, K. 2019. Young adult literature in translation: The state of research. *Beyond Philology* Vol. 16. No. 4. 179–194.
- Nilsen, A. P., Donelson, K. L. 2009. *Literature for Today's Young Adults*. 8th. Edition. Boston: Pearson.
- Nikolajeva, M. 2005. *Aesthetic Approaches to Children's Literature*. Lanham, Maryland: The Scarecrow Press.
- Oittinen, R. 2000. *Translating for Children*. New York: Routledge.
- Oittinen, R. 2006. No Innocent Act: On the ethics of translating for children. In: Van Coillie, J., Walter P. V. (eds) *Children's Literature in Translation*. Manchester: St. Jerome. 35–45.
- Pfeffer, J. A. 1973. Die Relativpronomen *der* und *welcher* in Wort und Schrift. In: *Die Unterrichtspraxis (USA)* Band. 6. Heft 2. 90–97.
- Shavit, Z. 1981. Translation of Children's Literature as a Function of Its Position in the Literary Polysystem. *Poetics Today* Vol. 2. No. 4. 171–79.
- Sohár A. 2021. Az ifjúsági irodalom fordításának kérdései szemléltető példákkal Terry Pratchett-fordításokból. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.20870.70723>
<https://igyic.hu/esszektanulmanyok/az-ifjusagi-irodalom-forditasanak-kerdesei-szemlelteto-peldakkal-terry-pratchett-forditasokbol.html>
- Sutcliffe, C. P. 1998. A Treasure of Hidden Language Varieties and Their Meaning in Karly May's Popular Novel *Der Schatz im Silbersee*, *Neophilologus* 82. 589–60.
- Van Coillie, J. 2000. Diversity can Change the World: Children's literature, translation and images of childhood. In: Van Coillie, J., McMartin, J. (eds) *Children's Literature in Translation*. Leuven University Press. 141–156.
- Vándor J. 2007. Adaptáció és újrafordítás. *Fordítástudomány*. 9. évf. 1. szám. 40–57.

Források

- May, K. 1894. *Der Schatz im Silbersee. Erzählungen aus den Wilden Western*. Stuttgart: Union Deutsche Verlagsgesellschaft.
- May, K. 1930. *Der Schatz im Silbersee. Erzählungen aus den Wilden Western*, Radebeul: Karl-May-Verlag.
- May, K. 1952. *Der Schatz im Silbersee, Erzählungen aus den Wilden Western*, Radebeul: Karl-May-Verlag.

- May, K., Loeffelbein, C. 2020. *Der Schatz im Silbersee. Ein Abenteuer mit Winnetou und Old Shatterhand*. Arena Verlag: Klassiker einfach lesen.
- May, K. 1964. *Az Ezüst-Tó Kincse*. Fordította Szinnai T. Budapest: Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó.
- May, K. 2016. *Az Ezüst-Tó Kincse*. Fordította Szinnai T. (javított, harmadik kiadás). Szeged: Könyvmolyképző Kiadó.
- May, K. 2012. *Az Ezüst-Tó Kincse*. Fordította Ossik J. Budapest: DUNA International Könyvkiadó Kft.